

- OBLATH GÁBOR [1993]: Economic transition, exchange rate policy and real exchange rate changes in Central-Eastern Europe, Megjelent: *Gács, J.-G. Winckler* (szerk.): International trade and Restructuring Eastern Europe. IIASA, Wien.
- PÉTER GYÖRGY [1954]: A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz.
- TURÁNSZKY MIKLÓS [1955]: A beruházások gazdaságosságának fogalma és számszerű értékelése. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz.

Bodó Péter

Az ügynökprobléma néhány aspektusa az átmeneti gazdaságban*

Tíz, nyugati szerzők által írt, angolul megjelent cikket tekintek át. Ezek az írások az átmeneti gazdaság ügynökproblémáit tárgyalják formális modell keretében. Az ügynökproblémának hatalmas nyugati irodalma van. Azt szeretném bemutatni, hogy az ügynökirodalmon „felnőtt”, azt jól ismerő közgazdászok a probléma különböző megközelítései közül melyeket tartották alkalmazhatónak az átmeneti gazdaságra. Először összefoglalom, mit mond az elméleti közgazdaságtan az ügynökproblémáról. Ezután azzal foglalkozom, hogy miért fontos az ügynökproblémát az átmenettel kapcsolatban vizsgálni. Ezt követően – néhány általános megjegyzés után – kitérek az egyes modellek érdekesebb részleteire.

Az ügynökprobléma a mikroökonómiában

Az ügynökprobléma a mikroökonómia egyik alapvető kérdése, a vállalatelmélet egyik legfontosabb területe, ugyanis lényegét tekintve a gazdasági érdekelttség témakörébe tartozik. A kifejezés voltaképpen piaci hibát, negatív externalitást jelöl. Az ügynökkérdést információs problémaként is fel lehet fogni.

A következőkben a kérdéskör egyik alaptípusát, a járadékszerzéssel kapcsolatos ügynökproblémát fogom ismertetni. A történet úgy kezdődik, hogy a megbízó felveszi az ügynököt, és megbízza valamivel. Az ügynök elvégzi a feladatot; a felek előzetes megállapodásuk értelmében felosztják a jövedelemtöbbletet egymás között. A vállalkozás jövedelmezősége nemcsak az ügynök szorgalmától, hanem egyéb, az ügynök által befolyásolhatatlan tényezőktől is függ. Az ügynök megfigyelése azonban vagy lehetetlen, vagy túl költséges, vagy a megbízó nem ért ahhoz, amivel megbízza az ügynököt. A megbízó olyan ösztönzési rendszert (szerződést) akar kidolgozni, ami az ügynököt maximális erőbedobásra készíti, még akkor is, ha tudvalévő, hogy később az ügynök esetleges sikertelenségét az általa nem befolyásolható, külső tényezőkre háríthatja, és lehetetlen pontosan kideríteni, hogy mi az igazság.

A bizonytalanság és az információs probléma ellenére sem nehéz ilyen szerződést

* Szeretném megköszönni *Szakadát László* (Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem) értékes opponensi véleményét.

kidolgozni, ha az ügynök kevésbé óvatos, mint a megbízó, vagy mindkét szereplő egyformán viszonyul a kockázathoz. Ebben az esetben a leghatékonyabb megoldás az, ha a megbízó egy fix összeget kap az ügynöktől. Amennyiben az ügynöké a reziduum, az akkor is keményen fog dolgozni, ha nincs senki a nyomában. A dolog azonban nem mindig ilyen egyszerű. Az ügynökök jó része sokkal óvatosabb, mint a megbízó. Ilyenkor a megbízó – legalábbis elvileg – úgy maximalizálhatná várható profitját, ha ő vállal minden kockázatot, és az ügynöknek fix fizetést ad. Tekintettel azonban az információs problémára, ha az ügynök fix fizetést kap, minden bizonnyal lógni fog, ami viszont lehetetlenné teszi a profitmaximalizálást. Látható, hogy ebben az esetben a profitmaximalizálás/hatékonyság összeütközésbe kerül az optimális ösztönzéssel. Az információs problémát figyelembe vevő, a körülményekhez képest leghatékonyabb (*second best*) szerződésben, a megfelelő ösztönzés érdekében, a kockázat egy részét az ügynökre hárítják. Azonban az ügynök, alacsony kockázatvállalási hajlandósága miatt, nem viselheti az összes kockázatot. A szerződésnek tartalmaznia kell egy, az ügynöknek viszonylagos biztonságot nyújtó részt, ami viszont azt eredményezi, hogy a lógást nem lehet teljesen elkerülni. A legjobban, a legracionálisabb szereplőkkel működő piacgazdaságban is van teljesítmény-visszatartás. A leghatékonyabb ösztönzési rendszer mellett sem felelős az ügynök teljes mértékben tevékenységéért.

Az ügynökproblémával kapcsolatban a közgazdaságtan három alapvető kérdést vizsgál:

1. Melyek az ügynökmodellek megoldását jelentő optimális szerződések jellemzői?

Az optimális szerződések elméletének három jelentősebb végkövetkeztetése van:

a) a megfelelő ösztönzéshez feltétlenül szükséges kockázatmegosztás a potenciálisnál alacsonyabb hatékonyságot és profitot eredményez; b) a második legjobb szerződéshez ellenőrzés is kell, pusztán az anyagi érdekelttség nem elég, sőt: minél nagyobb hangsúly van az anyagi érdekeltségen, annál többet kell a megbízónak ellenőriznie az ügynököt; c) a szerződés hatékonysága függ a felek abszolút és egymáshoz viszonyított kockázatvállalási hajlandóságától.

2. Melyek azok a szerződésen kívüli piaci és nem piaci intézmények, amelyek felerősítik, illetve gyengítik a teljesítmény-visszatartást?

Az elmélet kiemeli a jól működő tőke- és munkaerőpiac szerepét, ami például megakadályozhatja az ügynököt abban, hogy a megbízót becsapva, egyszerűen tovább álljon, és hasonló fizetésért újabb megbízásokat szerezzen. Ugyancsak fontos a jogrendszer és a bíróságok hatékonysága. Az engedélyek kibocsátásának, a hitelezők kollektív, adókat nyilvántartó adatbankjának és hasonló intézményeknek szintén az a funkciója, hogy csökkentsék a bizonytalanságot, és javítsák a szerződések hatékonyságát.

3. Melyek az ügynökprobléma általános egyensúlyi és jóléti következményei?

A nem teljesen optimális szerződések, illetve a keretintézmények hiánya negatív externalitást hoz létre, ami jelentős hatással lehet a társadalmi jólétre. Ez szükségessé teheti az állami beavatkozást, ami viszont negatívan hathat vissza az ösztönzési rendszerre, és újabb ügynökproblémákhoz vezethet.¹

Az ügynökprobléma jelentősége az átmeneti gazdaságban

Az átmeneti gazdaságban az ügynökprobléma következményei sokkal súlyosabbak lehetnek, mint a fejlett piacgazdaságban, többek között a következő okok miatt.

A múlt öröksége. A szocialista gazdaságban az ügynökprobléma nagyon jelentős mére-

¹ Az elméleti problémáknak jó leírása található *Kreps* [1990], valamint *Milgrom–Roberts* [1992] könyveiben. A megfelelő fejezetekben kiterjedt irodalomjegyzék is van.

teket öltött. Az állam képtelen volt ügynökeivel olyan szerződést kötni, ami maximális szorgalomra ösztönözte volna az állami alkalmazottakat. Lehetséges, hogy az átmeneti gazdaság ügynökei, függetlenül a környezet megváltozásától, pusztán a korábbi beidegződéseik miatt is visszatartják teljesítményüket.

Átmenetspecifikus ügynökproblémák. Az átmenet olyan speciális ügynökproblémákat is felvethet, amelyek a jól működő piacgazdaságból hiányoznak – tömeges privatizációra, átfogó bankreformra, adóreformra, a tőkepiac beindítására, a politikai folyamatok átstrukturálására, a jóléti intézmények átférfálására a fejlett piacgazdaságokban nem egyszerre és másképp került sor. Miközben ezek a tevékenységek régi ügynökproblémákat megszüntetnek, újakat is generálnak.

A keretintézmények fejletlensége. Azok az intézmények, amelyek meglétét az optimális szerződések implicite feltételezik, nem, vagy csak részlegesen működnek az átmeneti gazdaságban. Rosszul működik a tőkepiac, az ügynökpiac, fejletlen a biztosítási piac, kialakulatlan a jogrendszer, a bíróságok működése nem hatékony, a minőségellenőrzés sok tekintetben gyerekcipőben jár stb. Ezért a legsimplább ügynökproblémák is hatványozottan jelentkezhetnek. *Frydman–Rapaczynski* [1993] jó leírást ad arról, hogyan súlyosbíthatja az intézmények fejletlensége az ügynökproblémát az átmeneti gazdaságban.

Az ügynökproblémát tárgyaló formális modellek

Általános benyomások

Nyugati szerzők megegyeznek abban, hogy a nyugati tranzitológia kezdetben túlhangsúlyozta a makroegyensúly jelentőségét, ami azzal a következménnyel járt, hogy az irodalom elhanyagolta az átalakulás néhány alapvető mikroökonómiai kérdését (*Ellman* [1994], *Gomulka* [1995], *Portes* [1994], *Rodlauer* [1995]). Ráadásul a mikroproblémákkal foglalkozó írások csak igen kis hányada tartalmaz formális modellt. Meglepő, hogy az ügynökprobléma élő klasszikusai részben közömbösek maradtak a kelet-európai transzformáció iránt (*Wilson*, *Ross*, *Stiglitz*, *Mirlees*, *Kreps*), vagy nem publikálták az erről a témáról írt kézírataikat (*Holmström*, *Milgrom* és *Roberts*). Jobb hír viszont, hogy amíg – ahogy azt *Portes* [1994] megjegyzi – a tranzitológiai irodalom kis hányada jelent meg vezető elméleti folyóiratokban, az ügynökmodelleket tartalmazó írásokat nagyon színvonalas lapok publikálták.

Sok, az átmeneti gazdaságban jelentős ügynökproblémára egyáltalán nem találtam modellt. Az általam ismert irodalomból hiányzik a fontosabb jóléti hatások általános egyensúlyelméleti keretben történő analízise, az adóztatással kapcsolatos ügynökproblémák vizsgálata, a biztosítással, központi banki tevékenységgel, a beruházó–részvényki-bocsátó kapcsolattal összefüggő ügynökproblémák formális bemutatása. A témát más megközelítésben ugyanakkor többen is modellezik, például azt, hogyan hat a privatizáció módja a vevő privatizáció utáni szerkezetátalakító tevékenységére.

A modellekben az ügynökproblémán kívül analízált, átmenettel kapcsolatos kérdésekről elmondható, hogy ezek nagy részét már az itt bemutatott cikkek publikálása előtt is többen vizsgálták. Például az optimális privatizáció, a kockázatmegosztás jól működő tőkepiac hiányában, a vállalati szerkezetváltás elhúzódo privatizáció esetén, a korrupció gazdasági hatásai stb. már a kilencvenes évek legelejétől napirenden lévő, vitatott problémák a keleti és nyugati tranzitológiában.

Az itt tárgyalt modellek legnagyobb érdeme az, hogy a mikroökonómia bevett fogalmait és módszereit használják az átmenet gazdasági kérdéseinek vizsgálatára. Ezáltal az átmenet problémái már ismert és analízált gazdasági jelenségeknek válnak a leseteivé;

nem kell teljesen új elméletet kitalálni, hanem egységes fogalmi keret alkalmazható régi és új jelenségek megmagyarázására. A modellek végkövetkeztetéseinek érvényessége már pusztán azáltal is javul, ha tudjuk, hogy a szerző betartotta a mikroökonómia hagyományos alapfeltevéseit. Nem is beszélve arról, hogy formális modellekben a szerzők explicitté teszik a környezetre és a szereplők viselkedésére vonatkozó feltevéseiket – ez jelentősen javítja a cikkek megvitathatóságát.

Másik nagy érdeme az itt tárgyalt modelleknek, hogy többségük megpróbálja az átmeneti gazdaságokból hiányzó vagy nem tökéletesen működő, de az ügynökprobléma szempontjából fontos keretintézmények hatását figyelembe venni. Ez még akkor is jelentős dolog, ha a kritikus olvasó kapásból több olyan intézményt is fel tudna sorolni, amelyek fontosak lehetnek, de hiányoznak az analízisből. A rosszul működő tőkepiac, az állami tulajdon értékelésének problémája, a megfelelő politikai intézmények hiánya vagy azok torz működése több modellben expliciten megjelenik, és befolyásolja a vizsgált ügynökprobléma mértékét és a modell megoldását. A nem tökéletesen működő keretintézmények hatásának figyelembevétele jelentős újítás, ugyanis ezeknek az intézményeknek a megfelelő működését a legtöbb hagyományos ügynökmodell adottságként kezeli.

Erdekes az is, hogy néhány szerző mennyire pozitív szerepet szán az államnak az ügynökproblémák megoldásában. Ezeknek a közgazdászoknak, úgy tűnik, sokkal kevésbé van „államaverziója”, mint kelet-európai kollégáiknak. Kevésbé meglepő ez a megközelítés akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az ügynökproblémát nyugati közgazdász végső soron negatív externalitásnak tekinti, amelynek felszámolásában, a gazdaságelmélet szerint, az állam pozitív szerepet játszhat.

A modellek rövid bemutatása

A klasszikus ügynökmodell érdekes alkalmazása található *Katz–Owen* [1995] írásában. A szerzők végkövetkeztetése az, hogy jól működő tőke- és pénzpiacok hiányában, a tőkeszegénység és az állami tulajdon értékelési problémái miatt, az államnak meg kellene tartania a privatizálandó cégek részvényeinek egy részét. A modellben az állam közvetlen megbízóvá, a vevő pedig ügynökké válik, míg az adásvételi szerződés részletei függenek a vevő és az eladó kockázatvállalási hajlandóságától, valamint a potenciális ügynökök szorgalmának varianciájától. A modell megoldása nemcsak az optimális ár – ami adott esetben negatív is lehet – és az állam tulajdonosi részaránya, hanem az ipar szerkezete is, amely szintén függ az eladó és vevők kockázati preferenciáitól. Egy példa a modell érdekes következtetéseire: kevert tulajdon esetén az állam optimális részesedése a következőképpen függ a szereplők kockázati preferenciáitól. Ahogy a privatizáló állam kockázatvállalási hajlandósága nő, úgy nő először az állami tulajdonrész aránya is. Aztán ez a növekedés megáll, és az ügynök-vevőnek nyújtott támogatás nő. A kockázatvállalási hajlandóság további növekedése esetén már csak a támogatás nő, és az állami tulajdonrész aránya csökken. A modell megengedi a teljes magánkézbe adást is, de bemutatja, hogy az bizonyos preferenciák és külső körülmények mellett nem optimális.

Számos közgazdász szerint a privatizálás leghatékonyabb módja az, ha készpénzért kompetens vállalkozóknak adják el az állami vállalatokat, mert az azonnal érdekeltséget teremt a társadalmilag optimális vállalati szerkezetváltásra. Hasonlóan az előző modellhez, *Demougin–Sinn* [1994] is azt vizsgálja, hogy mi történik akkor, ha az állam megtarthat bizonyos tulajdonrészt a privatizálandó vállalatban. A modell egyik legfontosabb alapfeltevése az, hogy a privatizálás kompetitív aukciók keretében történik, ahol a résztvevők ajánlata lehet készpénzben fizetendő összeg, de lehet olyan konstrukció is, amely az állami tulajdon javasolt arányát és a leendő vevő által a vállalatba fektetendő összeget

tartalmazza. Ezáltal ebben a modellben a különböző privatizációs megoldások hatékonysága közvetlenül összehasonlíthatóvá válik. A szerzők kimutatják, hogy jól működő biztosítási és tőkepiacok megléte esetén valóban a készpénzért történő eladás a leghatékonyabb. Ha azonban ezek a piacok fejletlenek, és a vevő-beruházó kockázatvállalási hajlandósága kisebb az eladó államénál, akkor, a korábban említett ügynökmodell végkövetkeztetésével összhangban, a vevő és az eladó közötti kockázatmegosztás fogja a legnagyobb várható diszkontált állami bevételt eredményezni. A szerzők által analizált participációs megoldás (rizikó megosztás) enyhíti a hiányzó tőkepiacból adódó problémákat, mert a beruházó később is fizethet, és enyhíti a hiányzó biztosítási piacból adódó problémákat is, mert csak akkor kell fizetnie a vevőnek, ha van felosztható profit. A kockázat megosztása több beruházást eredményez, és hosszabb távon nagyobb állami bevételt produkál. A modell méri a vevő kockázati preferenciájának konkrét hatását a privatizált cégbe való befektetésekre. Egy jellemző megállapítás a következő: csökkenő abszolút kockázatelutasítás esetén a készpénzért történő eladás kevesebb utólagos beruházást teremt, mint a participációs privatizáció. Rendkívül érdekes az is, hogy a modellben a privatizációs aukciók szerkezete miatt a participációs mechanizmus hatékonyságára nem hat az, hogy belsők, vagy külsők-e a vevők.

Az átmeneti gazdaságok egy részében a privatizáció előkészítése és lebonyolítása céljából privatizációs ügynökségeket hoznak létre. *Schmidt-Schnitzer* [1993] írásában azt fejt ki, hogy az állami ügynökség fennhatósága alatt működő vállalatvezetőket nehezebb meggyőzni a költségvetési korlát keménységéről, ezért ők kevésbé érdekeltek a privatizáció előtti szerkezetátalakításban, mint a már privatizált cégek vezetői. Ebben a modellben a privatizáció tulajdonképpen a vállalati vezetők meggyőzésének eszköze arra vonatkozóan, hogy nem lesz több állami mentőakció. A szerzők jóléti hatásokkal is számolnak. Azt állítják, hogy a gyors privatizációnak nagyobb a társadalmi költsége, mert az sok esetben csődökhöz és nagymértékű elbocsátásokhoz vezet, míg az állami vállalatok privatizációs ügynökségeknek való átadása kereszt támogatásokkal csökkentheti a csődök számát és a foglalkoztatás ingadozásait. A cikk arra is kitér, hogy az átmenet időszakában a vállalatvezetők érdekeltté tételének hagyományos eszközei nem feltétlenül működnek. Különböző jutalmak például elvehetik a kedvet a szerkezetváltástól, ha az átmenetileg csökkenti a profitot. Egy másik hagyományos, de az átmeneti gazdaságban óvatosan alkalmazandó eszköz a részvényopció. Bár ez a vállalat tulajdonosainak hosszú távú céljaival összhangban van, használata problémás, mert az átmeneti gazdaságban a vállalati környezet gyors és állandó változása sokkal nagyobb hatással van a részvények árfojlyamának alakulására, mint a vezetők teljesítménye.

Aghion-Blanchard-Burgess [1994] modelljének elméleti elődje a bérleti szerződések ügynökproblémáit tárgyaló alapmodell. Nevezetesen az, hogy a föld vagy tartós fogyasztási eszköz bérbeadásakor a nem tőkéletesen megfigyelhető ügynök nemcsak úgy tud kárt okozni, ha nem fizet, hanem úgy is, ha rossz állapotban adja vissza a jószágot. A szerzők rámutatnak arra, hogy a privatizáció előtt álló állami vállalatok vezetőinek nem érdeke a szerkezetváltás gyors megkezdése, különösen akkor, ha a privatizációval állásukat is elveszthetik. Modelljük amellett érvel, hogy ha a vezetők részesedést kapnak a privatizált vállalatból, miközben a költségvetési korlát megkeményedik, és kialakul valamiféle menedzserpiac, az állami vállalatok vezetői rávehető a vállalati szerkezet hatékony átalakítására még a privatizáció előtt. Ebből következően a hatékonyság azonnali javítása lehetséges még a privatizáció elhúzódása esetén is. Érdekes sajátossága a modellnek az úgynevezett befolyásolási függvény bevezetése. Ha egy menedzser a szerkezetváltást választja, érdekei szembekerülhetnek a munkások érdekeivel, akik sokszor saját állásukat féltik az átstrukturálástól. A vállalaton belül különböző koalíciók keletkezhetnek a szerkezetváltás támogatására, illetve megakadályozására. Ezeknek a koalícióknak az ered-

ményessége függ a szerkezetváltás veszteseinek és győzteseinek megoszlásától, amit a befolyásolási függvény mér. A koalíciók befolyásolási függvényrel történő vizsgálata arra enged következtetni, hogy a struktúraváltás széles körű támogatása sem feltétlenül semlegesíti néhány, viszonylag kis csoport szerkezetváltással szembeni erős ellenállásának hatását.

Egy vállalati szerkezetváltással kapcsolatos problémát tárgyal cikkében *Roland* [1993]. Az állam a dolgozóknak végkielégítést ígérve, próbálja csökkenteni a túlfoglalkoztatást. Ennek az uniformizált összegnek azonban nem kívánt hatásai is lehetnek. A jó és hatékony munkásokat kilépésre ösztönözheti, mert ezeknek általában több lehetőségük van arra, hogy munkát találjanak a vállalaton kívül, míg a rosszabbak maradnak. *Roland* modelleje azt a korábban már említett tételt illusztrálja, amely szerint az optimális szerződés függ a konkrét megbízó, illetve ügynök preferenciáitól, ennél fogva a mindenki számára egységes megoldás nem lehet optimális, mi több, erősen kontraszelektív hatása is lehet.

A munkások bizonytalansága a privatizáció előtt, különösen akkor, ha az jelentős szakszervezeti hatalommal párosul, a cég tőkéjének felélését eredményezheti. *Coricelli–Milesi–Ferretti* [1993] kétperiódusú modelljében minél nagyobb a valószínűsége annak, hogy a munkások státusa változik a második periódusban, annál nagyobb a tőke felélésének aránya az első periódusban. A modell azt sugallja, hogy a gyors reform, illetve privatizáció eredményességének egyik előfeltétele az, hogy az állam tulajdonosi jogait érvényesíteni tudja a privatizálás időszakában.

A nem Pareto-optimális szerződések javításának egyik lehetőségére hívja fel a figyelmet *Zou* [1992] cikke. Alkalmazotti tulajdon esetén a szerződés Pareto-optimális lehet, mert ez a tulajdonforma a szerző szerint teljesen eltüntetheti az ügynökproblémát. Nagyon hasonló ez a részesműveléssel foglalkozó közgazdászok érveléséhez: a legjobb, ha eladjuk a földet a részesművelőknek, mert akkor nem fognak rablógazdálkodást folytatni. Tegyük az ügynököket tulajdonossá, s akkor megszűnik az ügynökprobléma, mint ahogy az ügynök is megszűnik. A modell azonban ennél sokkal finomabb. A szerző tisztában van a szövetkezeti tulajdon ellen felhozott hagyományos érvekkel. Mindössze azt bizonyítja matematikailag, hogy a vezetők ellenőrzéskényszerének eltűnése jelentős megtakarításokhoz vezethet.

A hitelezéssel kapcsolatos ügynökprobléma lényege az, hogy az adós tevékenysége a hitel felvétele után (amiről a hitelezőnek nincs tökéletes információja) meghatározza a hitel visszafizetésének kockázatát. A piacgazdaságban a bankok egyik fő célkitűzése a rossz adósok, a túl kockázatos hitelek kiszűrése. Az átmeneti gazdaságban előadódó perverz gazdasági viselkedések egyikére hívja fel a figyelmet *Perotti* [1993]. E szerint, ezekben a gazdaságokban a bankoknak érdeke fűződik a rossz adósok további hitelekkel való ellátásához. Erre azért kerülhet sor, mert a még állami kézben lévő bankok futnak a pénzüket után, és a további hitelektől a korábban folyósított hitelek egy részének visszafizetését remélik. Ez kiszorítja a dinamikus magánvállalkozókat a hitelpiacról, csökkenti a beruházások hatékonyságát, és lelassítja az átmenetet. Egy egyszerű kétperiódusú modelltől van szó, ahol az első periódusban az összes elérhető hitelt a már eladósodott állami vállalatok kapják, míg az új magánvállalatoknak várniuk kell a második periódusig.

Coase-i hagyományokat követ *Schleifer–Vishny* [1994]. Cikkükben azt hangsúlyozzák, hogy attól, hogy a vállalat magánkézbe kerül, még lehet politikai, illetve politikusi presszió alatt. Például politikusok nagyobb mértékű foglalkoztatás fejében állami támogatást ígérhetnek. A szerzők kimutatják, hogy egy olyan rendszerben, ahol a politikusok és a vállalkozók szabadon fogadhatnak el, illetve ajánlhatnak fel csúszópenzeket, a privatizáció/kommerzializáció nem feltétlenül javítja a gazdaság hatékonyságát. A vállalkozók és a politikusok közötti alku elosztási hatékonyságot eredményez a két fél között, ami nem azonos az általános gazdasági hatékonysággal (például fenntarthatja a túlfoglal-

koztatást). Ez a következtetés összhangban van a *coase-i* elmélet legfontosabb végkövetkeztetésével, nevezetesen azzal, hogy a kontroll jogának elosztása nem befolyásolja a javak allokációját (ha tranzakciós költségektől és a jövedelemhatástól eltekintünk). Egy másik érdekes végkövetkeztetés az, hogy ha a privatizáció erős szabályozással párosul, a korrupció javíthatja a gazdaság hatékonyságát, ugyanis sokkal komolyabb erőforrás-allokációs gondok jelentkezhetnek, ha a politikai szabályozás révén magasabb foglalkoztatást érhet el, de nem kell politikailag kockázatos állami támogatással fizetnie ezért. A szerzők szerint ebben az esetben a formális politikusi igazgatás és felelősség alatt működő állami vállalat hatékonyabb lehet a magánvállalatnál. Mindazonáltal, ha az ipar nem erősen szabályozott, és a korrupció limitált, a privatizálás növeli a hatékony vállalati szerkezetváltás valószínűségét.

Nalbatian-Schotter [1994] laboratóriumi kísérleteket végeztek a teljesítmény-visszatartás tanulhatóságával kapcsolatban. A kísérleti alanyok egy csoportja először szocialista típusú, majd később kapitalista ösztönzési rendszert imitáló kísérletben vett részt. Más csoportok számára azonnal kapitalista jellegű ösztönzési rendszert vezettek be. Az ösztönzési rendszerek tervezésekor a szerzők figyelembe vették a kísérleti alanyok preferenciáit, és konkrét hasznfüggvényeket használva számolták ki az optimális ajánlatokat. A kísérletek eredményei azt mutatták, hogy a szocialista javadalmazáshoz szokott és ott szisztematikusan alacsony erő kifejtést választó csoport továbbvitte ezt a normát, és határozottan alacsonyabb teljesítményt mutatott, mint a kontrollcsoport. *Schotter* [1993] ebből azt a következtetést vonta le, hogy az egyébként optimális ösztönzési rendszerek sem feltétlenül hatékonyak, ha nem létezik a szorgalmas munkára vonatkozó csoportnorma, és ha nem lehet bízni abban, hogy mások is tartják magukat ehhez a normához. A csoport története számít, ezért – *Schotter* szerint – a nyugati ösztönzési mechanizmusok kevésbé lesznek hatékonyak a volt szocialista országokban.

*

Előadásomban tíz, az átmeneti gazdaság ügynökproblémáival foglalkozó modellt tekintettem át. A cikkek matematikailag jól definiált környezetben és szereplőkkel írnak le privatizálással, hitelezéssel, szakszervezeti és politikusi befolyással, szövetkezeti tulajdonnal és régi beidegződések továbbélésével kapcsolatos ügynökproblémákat. Amint az a korábbi ismertetésből kitűnt, a szerzők a gazdaságelméletnek a piacgazdaság, illetve az általános ügynökprobléma leírására kifejlesztett és ott jól bevált fogalmait és megközelítését használják az átmeneti gazdaság ügynökproblémáinak elemzésére. Az európai volt szocialista országok gazdasága kétségkívül a piacgazdaság felé halad. Nagyon valószínű, hogy a transzformáció utáni gazdaságot leíró elmélet többnyire formális, az általános gazdaságelmélettel összhangban lévő modellek segítségével fogja analizálni az itt felmerülő kérdéseket. Az itt bemutatott írások eredményei azt igazolják, hogy a modellszerű megközelítés már az átmeneti gazdaság elemzésekor is jól alkalmazható.

A modellszerű megközelítésnek vannak bizonyos korlátai. A formális modellek voltaképpen tantörténetek, melyekben a tanulság az előfeltevésekből matematikailag levezethető. A modellek előfeltevései viszont szükségszerűen leegyszerűsítőek, és sokszor hiányosak, ami a eredmények általánosíthatóságát korlátozza. Ráadásul a előadás parciális egyensúlyi modelleket tárgyalt, amelyek nem vizsgálják a megbízó, illetve az ügynök akcióinak többszörösen tovagyrűző hatását. Már az itt felsorolt okok miatt is sokszor kétségesnek tűnik a modellek következtetéseinek gazdaságpolitikai alkalmazhatósága.

Mégis, minden fogyatékoságuk ellenére, nagyon fontos lenne, hogy minél több formális modell szülessen az átmeneti gazdaságról. A jó formális modell tömör, áttetsző, és tudományos rangra emelheti még a legismertebb, legközhelyszerűbb állítást is, mert egy

átlátható helyzet logikus következményeként ábrázolva kézzelfoghatóvá, ellenőrizhetővé teszi, és pontosítja azt. Ezt tették az itt említett cikkek szerzői is, amikor modelljeik segítségével pontos és ellenőrizhető megállapításokkal éltek az átmeneti gazdaság egy fontos problémájával, az ügynökproblémával kapcsolatban. Teljesítményük azonban nemcsak ezért jelentős, hanem azért is, mert modelljeik építőelemeivé válhatnak az átmeneti gazdaság átfogóbb, valóságosabb, és ezért még hasznosabb modelljeinek.

Hivatkozások

- AGHION, PH.–BLANCHARD, O.–BURGESS, R. [1994]: The behaviour of state firms in eastern Europe pre-privatisation. *European Economic Review*, 38, 6, június, 1327–1349. o.
- CORICELLI, F.–MILESI-FERRETTI, G. M. [1993]: On the credibility of 'big bang' programs: A note on wage claims and soft budget constraints in economies of transition. *European Economic Review*, 37, 387–395. o.
- DEMOUGIN, D.–SINN, H.-W. [1994]: Privatization, risk taking, and the communist firm. *Journal of Public Economics*, 55, 2, október, 203–231. o.
- ELLMAN, M. [1994]: Transformation, Depression, and Economics: Some Lessons. *Journal of Comparative Economics*, 19, augusztus, 1–21. o.
- FRYDMAN, R.–RAPACZYNSKI, A. [1993]: Insiders and the state: overview of responses to agency problems in East European privatizations. *Economics of Transition*, Vol. 1, No. 1, január, 39–59. o.
- GOMULKA, S. [1995]: The IMF-Supported Programs of Poland and Russia, 1990–1994: Principles, Errors, and Results. *Journal of Comparative Economics*, 20, 3, 316–346. o.
- KATZ, B.–OWEN, J. [1995]: Designing an Optimal privatization Plan for Restructuring Firms and Industries in Transition. *Journal of Comparative Economics*, 21, augusztus, 1–28. o.
- KREPS, D. M. [1990]: *A Course in Microeconomic Theory*. Princeton University Press.
- MILGROM, P. – ROBERTS, J. [1992]: *Economics, Organization, and Management*. Prentice Hall.
- [1994]: Productivity Under Group Incentives: An Experimental Study. *Economic Research Reports*, RR#94-04, C. V. Starr Center for Applied Economics, New York University, február.
- PEROTTI, E.C. [1993]: Bank lending in transition economies. *Journal of Banking and Finance*, 17, 5, szeptember, 1021–1032. o.
- PORTES, R. [1994]: Transformation traps. *The Economic Journal*, 104, 426, szeptember, 1178–1189. o.
- RODLAUER, M. [1995]: The Experience with IMF-Supported Reform Programs in Central and Eastern Europe. *Journal of Comparative Economics*, 20, 1, február, 95–115. o.
- ROLAND, G. [1993]: The political economy of restructuring and privatization in eastern Europe. *European Economic Review*, 37, 2–3, április, 533–540. o.
- SCHLEIFER, A.–VISHNY, R. W. [1994]: Politicians and Firms. *The Quarterly Journal of Economics*, 109, 4, november, 995–1025. o.
- SCHMIDT, K. M.–SCHNITZER, M. [1993]: Privatization and Management Incentives in the Transition Period in Eastern Europe. *Journal of Comparative Economics*, 17, 2, június, 264–287. o.
- SCHOTTER, A. [1993]: The Transition from Socialism to Capitalism Can Be Complicated in the Laboratory. *C. V. Starr Newsletter*, Vol. 11., 18–20. o.
- ZOU, L. [1992]: Ownership Structure and Efficiency: An Incentive Mechanism Approach. *Journal of Comparative Economics*, 16, 3, szeptember, 399–431. o.